

УДК 811.161.2'373.421

**ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНТЕКСТНОЇ СИНОНІМІЇ (НА
МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ)**

Л. А. Семак

Дніпровський державний аграрно-економічний університет, Україна, Дніпро

У статті досліджуються гендерні особливості контекстної синонімії на матеріалі сучасної жіночої прози. На прикладі контекстної синоніміки обґрунтовується важливість і обов'язковість застосування психолінгвістичного підходу під час вивчення близькозначності слів. Надається визначення такому параметру як гендер. Пояснюється вплив гендеру на зближення значень слів в індивідуальній свідомості мовця. Аналізуються контекстні синоніми, вжиті у сучасній жіночій прозі, що видимо відбивають гендерну приналежність вербальних особистостей. За допомогою компонентного аналізу описується семантична структура синонімів.

Ключові слова: контекстна синонімія, контекстний синонім, гендер, гендерна приналежність, психолінгвістичний аналіз, сучасна жіноча проза.

Semak L. A. The gender characteristics of contextual synonymy (on the material of the modern female prose) / Dnipro State University of Agriculture and Economics, Ukraine, Dnipro

The article deals with the gender characteristics of lexical synonymy on the material of modern female prose. The example of the context synonymy justifies the importance and compulsory use of the psycholinguistic approach when examining the ambiguity of words. The definition of gender parameter is given. Explains the impact of gender on the convergence of the meanings of words in the individual consciousness of the speaker. Contextual synonyms used in modern female prose are analyzed, which apparently reflects the gender identity of verbal personalities. Component analysis describes the semantic structure of context-sensitive words.

Key words: context synonymy, contextual synonym, gender, gender identity, psycholinguistic analysis, modern female prose.

Вступ. Поступ лінгвістики на початку ХХІ століття засвідчує антропоцентричний підхід до вивчення мови. Поява й неабияка популярність такого підходу пояснюється потребою в описі мови у нерозривному зв'язку з людиною. У руслі нових лінгвістичних студій, що полишили царину дослідження мовної системи і використовують досвід антропозорієнтованих наук, вчені переосмислюють сутність різних лексико-семантичних категорій. Справедливого перегляду зазнає і синонімія, набуваючи в рамках психолінгвістичного підходу іншого теоретичного контексту.

Закономірна зміна усталених поглядів на синонімію пов'язана з трансформацією аспектів дослідження слова. Традиційно науковці аналізують близькозначність з оперттям на розуміння слова як одиницю мови. У сучасних лінгвістичних розвідках близькість значень слів описують з погляду тлумачення слова як здобутку людини (Віолі П., Ланс М, Мечковська М. Б.), акцентують увагу на критеріях зближення значень слів (Апресян Ю. Д., Арнольд І. В., Лисиченко Л. А.), уточнюють дефініції семантичної схожості (Ю. Д. Апресян, Левицький В. В., Тараненко О. О.). Низка мовознавців (Голікова Н. С., Гришкова В. І., Залевська О. О., Лебедева С. В.) переконана сьогодні, що синонімічні ряди збагачуються за рахунок екстралінгвістичних чинників, тому зараз спостерігаємо прагнення лінгвістів не лише віднайти у словах спільні значення, а спроби з'ясувати, що стало підставою цієї спільності. Об'єктом вивчення тепер стають не мовні синоніми, зафіксовані у словниках, а широке коло мовних фактів, об'єднаних спільною ідеєю. Під прискіпливою увагою лінгвістів опиняється особистість мовця, яка зближує значеннями слова на підставі власного досвіду, приналежності до певного соціуму, культури. Відтак, на процес синонімізації слів в індивідуальній свідомості здійснює очевидний вплив і такий параметр, як гендер.

Мета статті полягає в описі гендерних особливостей лексичної синонімії. Матеріалом для дослідження стає дискурс сучасної української жіночої прози.

Окреслена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: з'ясування сутності поняття гендер у лінгвістиці; аналіз контекстних синонімів та їхньої семантичної структури через призму мовної особистості, гендерної приналежності зокрема.

Вибір проблеми зумовлений, по-перше, тим, що гендерні особливості синонімії ще не були предметом спеціального вивчення в галузі психолінгвістики – одного з пріоритетних напрямів сучасного українського мовознавства, по-друге, це питання є важливим для лінгвостилістики, що досі потребує цілісного дослідження сучасної жіночої прози, адже репрезентує спільність і своєрідність гендеру, тому є підґрунтям для якісного аналізу жіночої манери, жіночого письма і фемінної мовної майстерності.

Запропонована стаття виконана в рамках психолінгвістичного підходу до слова. В роботі використано описовий і структурний методи, а саме, метод компонентного аналізу з метою встановлення спільних і диференційних семантичних ознак у значеннях синонімів, дискурсивний аналіз.

Психолінгвістичний підхід до семантики слова передбачає, що одиниця лексики завжди пов'язується з певним фрагментом образу навколишньої реальності, за словом постають образи предметів і явищ в нашій свідомості. “Денотати слів – це елементи не світу об'єктивної реальності, а світу наших внутрішніх, суб'єктивних уявлень про неї, що постали під тиском усталеної системи соціальних норм і оцінок” [1, с. 69]. Такий погляд дозволяє установити підстави зближення значень слів у індивідуума принципово під іншим кутом зору і припустити, за якими принципами встановлюється тотожність / схожість / відмінність в мовній організації особистості. “Близькість значення слів зумовлюється як мовними, так і немовними факторами, тому процес синонімізації пов'язаний з вивченням феномена людини, а близькість значень слів в рамках психолінгвістичного підходу розглядається як синонімія смислів” [2, с. 45].

Сучасна зарубіжна психолінгвістика фіксує ґрунтовні дослідження синонімії через призму мовної особистості, її гендерної приналежності зокрема.

Так, Гришкова В. І. і Лебедева С. В. описують зближення слів як синонімію смислів з опертям на “живий” мовний матеріал, мовну і мовленнєву організацію індивіда, його картину світу, умови комунікації. На думку Лебедевої С. В., “під час порівняння речей і явищ людина опирається не лише на власну вербальну систему, а й на свій досвід пізнання навколишнього світу, пов’язаний з процесами аналізу і синтезу, із зіставленням і розрізненням об’єктів; результати цього досвіду закріплені у свідомості індивіда, але не завжди вербалізовані. За критерій подібності беруть до уваги порівняння-переживання, що реалізуються через перцептивно-когнітивно-афективні опори” [1, с. 71]. Відтак, установлюємо близькість значень синонімів, визначаючи спільні / відмінні компоненти у структурі семантики слів не як одиниць лексико-семантичної системи мови, а як одиниць лексичного компонента мовленнєвої організації індивідуума, що постала на підставі власного досвіду, етнічної приналежності, вікових особливостей, гендеру.

Сучасне мовознавство виходить з положення про те, що “гендер – це причина того, що чоловіки і жінки по-різному використовують мову (я говорю таким чином, бо я жінка / чоловік)” [3, с. 101]. Такий підхід природно стимулює вивчення лінгвістичних механізмів прояву гендерних особливостей в мові, комунікації, дискурсі. Аналізування структур мови дозволяє отримати інформацію про те, яку роль відіграє гендер у тій чи тій культурі, як гендерна належність впливає на засвоєння мови, із якими фрагментами мовної картини світу вона пов’язана. “Припустимо говорити про гендерний дискурс окремої національної літератури, літературного періоду, напряму, творчості письменника, а також описувати гендерний дискурс певного літературного поля” [4, с. 38], у нашому випадку – поля сучасної жіночої прози. На сьогодні органічний аналіз гендеру і специфіки вітчизняного жіночого письма у контексті світоглядної рефлексії здійснений у праці Т. І. Должикової “Світ жінки у її мові (про лінгвостилістику сучасної фемінної прози)”, у якій автор справедливо зазначає, що “у мовній тканині сучасного жіночого прозового тексту спостерігаємо синтез масового й елітарного, що виявляється у широкому

використанні іншомовних слів, молодіжного, комп'ютерного сленгу, розмовної, просторічної лексики й лексики термінологічної, уживання якої засвідчує високий інтелектуальний рівень розвитку персонажів, а відтак і авторів” [5, с. 74]. Тому маємо право говорити про новий тип художнього дискурсу, що вимагає прискіпливого лінгвістичного опису.

Гендерна лінгвістика займається питанням: які мовні ресурси використовують комуніканти, щоб репрезентувати себе як певний тип чоловіка / жінки. “Дослідження психології, психолінгвістики й гендерної лінгвістики дають підстави стверджувати, що існують почуття, які переживають лише жінки або лише чоловіки, є думки, які формуються у свідомості лише жінки або лише чоловіка, а отже, є вибір мовних засобів, що відповідає цим закономірностям, природний для одних і необов'язковий для інших” [6, с. 119]. Синоніми української мови спроможні відбивати оцінку і ставлення мовних особистостей, їх гендер, соціальну роль, етнокультурну приналежність. Гендер мовця може відображатися за допомогою таких лексико-синонімічних засобів:

1. Слів, що відрізняються відтінками в основному лексичному значенні, тобто відображають різний ступінь вияву ознаки: *І тато залюбки хрупає смачні, солодкі сухарики: тато великий, сильний, мужній, найсильніший у світі – з ним нічого не може трапитися... тато випробовував літаки* [7, с. 15].

2. Слів, що мають відмінні експресивно-емоційні оцінки: *І тому Юлько йшов додому набурмосений та похмурий* [7, с. 15].

3. Слів, що одночасно відрізняються і відтінками у значенні, і стилістичними потенціями: *Як відчутти своє серед безлічі речей і справ, які захоплюють, поривають, а потім раптом перестають подобатися?* [7, с. 14].

4. Слів, що зближуються відтінками за певних комунікативних умов: *Про це він думав і згодом, але вже значно **чіткіше** і **свідоміше*** [7, с. 14].

5. Контекстно поєднаних значеннями слів, одне з яких є авторським новотвором: *Батькова квартира була **незатишна** і **забарложена*** [7, с. 13].

Близькі значеннями слова відображають гендерно-зумовлені параметри вербальної особистості – автора літературного дискурсу. Через контекстні

синоніми мовець реалізує базові характеристики особистості, що породжені її гендерним поступом:

- особливу тактику і стратегію в дискурсі. Загальновідомо, що жінки у тексті використовують велику кількість вставних слів, уточнень, евфемізмів, означень, обставин, поширені речення. Неодмінною прикметою жіночого письма є і рясне вживання синонімічних рядів. Через контекстні синоніми авторки якнайточніше змальовують персонажів, навколишні реалії, дають оцінку, висловлюють власне ставлення. Зазвичай, такі ситуативно синонімічні ряди фіксують яскраво виражений конотативний компонент. Наприклад, у реченні *Запам'ятай, руку допомоги в цьому житті тобі реально подадуть тільки жінки, а чоловіки завжди підведуть, ошукають і зрадять* [8, с. 160], виділені дієслова у загальномовній лексичній системі не зовсім близькі своїми первинними значеннями. За Словником української мови *підводити* – “не виправдовувати довір'я, сподівань; зраджувати” [9], *ошукувати* – “уводити кого-небудь в оману діями або словами; обманювати, обдурювати” [9], *зраджувати* – “займатися зрадництвом, діяти підступно, віроломно по відношенню до кого-, чого-небудь” [9]. У мікроконтексті слова *підводити* – *ошукувати* – *зраджувати*, розвиваючи у структурі значень негативний конотативний компонент, набувають спільної семи ‘підступна дія, що порушує довіру’. Через описаний контекстно синонімічний ряд, доповнений лексемою *завжди*, авторка дає безапеляційну оцінку життєвій поведінці чоловіків;

- спосіб номінації в межах різних тематичних груп. Цікавим видається найменування стану, внутрішніх переживань персонажів, через контекстне зближення значень слів. Природно жінки емоційніші від чоловіків, тому вибагливіші до контекстної синонімізації, не скупі на лексико-синонімічні ряди під час передання почуттів і настроїв героїв. Важкий емоційний стан письменниці передають через зближення значень слів *розбитий* – *спустошений*; *тяжкий* – *безнадійний*; *злий* – *невиспаний* – *замучений*: *Приходила додому розбита і спустошена* [10, с. 29], *Вона тяжко, безнадійно*

зітхнула [11, с. 47], *Невиспана, зла, замучена* безкінечними болями в животі
Редька ледь переставляла ноги вверх по доріжці [11, с. 85].

За Словником української мови *розбитий* – “знесилений, виснажений чим-небудь; морально пригнічений” [9], *спустошений* – “який виражає моральне безсилля, байдужість” [9], *тяжкий* – “який несе з собою страждання, характеризується знегодами, труднощами, поневіряннями” [9], *безнадійний* – “який не подає надії на щасливий кінець, на успіх або покращання, на одужання тощо” [9], *злий* – “сповнений злості, ворожнечі, недобррозичливості, невиспаний” [9], *невиспаний* – “який виражає стан людини, що не виспалася” [9], *замучений* – “дієпр. до знесилювати, доводити до виснаження, примушувати страждати когось” [9]. Згідно зі словниковими статтями, усі слова контекстно синонімічних рядів об’єднало значення “пов’язаний з фізичним чи розумовим напруженням, великими турботами або неприємностями”. Такі контекстні синоніми можна об’єднати в один синонімічний ряд з домінантою *тяжкий*, адже у цьому лексичному значенні закріплено постійний компонент ‘важкий психічний або фізичний стан’, що став підставою для синонімізації слів. Спільність семантики таких одиниць є результатом відображення поняття стану в свідомості індивіда, а підставою для порівняння / об’єднання таких слів стала людина. Через поетапний вибір слів для контекстного зближення письменниці реалізують комунікативну стратегію, яка в свою чергу, відображає мовний досвід автора, гендер. Авторки змальовують сучасних жінок, які прагнуть досягти успіху, змушені багато працювати, часто скаржаться на постійну виснаженість, недосипання, депресію. Такий образ жінки, яка перебуває у важкому пригніченому стані через прагнення досягти визнання, стає типовим для нашого часу. Як видно, жіноча проза змальовує стереотипний персонаж саме через таку контекстну синонімізацію.

У мовленнєвій організації індивіда зближуватися значеннями можуть будь-які одиниці, адже гендерні підстави синонімізації нерозривно пов’язані з картиною світу, особистісним досвідом носія мови – жінки-прозаїка. Для індивіда мовні засоби нероздільні з тим, для позначення чого вони

використовуються. Для автора важливим стає не приналежність пов'язаних між собою слів до одного лексико-граматичного класу, а можливість зближення / протиставлення фактів мовних і навколишньої дійсності за певною ознакою. Усе це показово демонструє контекстна синонімізація, і подеколи не лише слів, а цілих словосполук, часто індивідуально-авторських, як наприклад: *В очах знайомих я мусила потвердити свою, й без того поширену, репутацію несамовитої ризикантки, любительки пригод і гострих відчуттів, ладної на бозна-що задля чергової порції адреналіну, і чоловіки, що були в товаристві, не зводили з мене за вечерею застелених підозрілим блиском поглядів (кожен, вочевидь, переконаний, що здолав би забезпечити мене адреналіном у куди приємніший спосіб!)... [12, с. 401].* З контексту зрозуміло, що персонаж, вочевидь, самодостатня впевнена жінка, позиціонує себе як ризикантку (авт. від *ризикувати* “здійснювати ризикований вчинок, ризиковану дію, справу і т. ін.” [9]), шукачку всіляких оказій. Такі словосполучення називають близькі поняття, що фіксуються в картині світу носіїв мови як схожі об'єкти навколишньої дійсності – особи, схильні до авантюри, спритні у своїх вчинках. Окрім цього, макроконтекст передає позитивну гендерну оцінку автора до ілюстрованих індивідів і, вочевидь, мовного колективу, який вона репрезентує.

Висновки. Отже, контекстні синоніми, вжиті у сучасній жіночій прозі, можуть відображати гендерну приналежність мовця – автора тексту. Своєю чергою, такий соціокультурний і когнітивний параметр, як гендер, впливає на зближення значень слів у свідомості вербальної особистості. Через синонімізацію слів у контексті сучасні письменниці репрезентують власну картину світу, реалізують базові характеристики особистості, зумовлені їхнім гендером: особливу тактику і стратегію в дискурсі, манеру найменування понять різних тематичних груп. Проблему гендерних особливостей контекстної синонімії, апробовану нами на матеріалі сучасної жіночої прози, можна вважати частково розв'язаною, адже це актуальне питання психолінгвістики потребує детальних коментарів значно більшої кількості контекстних синонімів у тканині творів сучасних письменниць, що дозволить виявити нові

екстралінгвістичні параметри, які також впливають на зближення слів в індивідуальній свідомості авторок.

Література:

1. Лебедева С. В. Два подхода к исследованию лексической синонимии / С. В. Лебедева // Психолінгвістическіе ісследованія значенія слова и пониманія текста : межвуз. темат. сб. науч. трудов. – Тверь: Тверской гос. ун-т, 1999. – С. 68–73.
2. Залевская А. А. Психолінгвістическіе ісследованія. Слово. Текст: Избранные работы / А. А. Залевская. – М.: Гнозис, 2005. – 543 с.
3. Маслова Ю. П. Особливості розвитку гендерних лінгвістичних досліджень в Україні й закордоном / Ю. П. Маслова. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – 2015. – Випуск 57. – С. 100–105.
4. Філоненко С. О. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр: монографія / С. О. Філоненко. – Донецьк : ЛАНДОН–XXI, 2011. – 432 с.
5. Должикова Т. І. Світ жінки у її мові (про лінгвостилістику сучасної фемінної прози) / Т. І. Должикова // Культура слова. – 2011. – Вип. 75. – С. 73–78.
6. Тараненко К. В. Категорія маскулінності та фемінності в антонімії української мови / К. В. Тараненко // Одеський лінгвістичний вісник. – 2016. – № 8. – С. 118–121.
7. Бічуя Н. Шпага Славка Беркути / Н. Бічуя. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2010. – 176 с.
8. Кононенко Є. Зрада. ZRADA made in Ukraine : [роман] / Є. Кононенко. – Львів: Кальварія, 2002. – 160 с.
9. Словник української мови [Електронний ресурс]. – 1977. – Режим доступу до ресурсу: <http://sum.in.ua>.
10. Матіос М. Чотири пори життя / М. Матіос. – Львів: Піраміда, 2009. – 264 с.
11. Карна І. Піца «Гімалаї» / Ірена Карна. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2011. – 400 с.

12. *Забужко Оксана. Музей покинутих секретів : роман. Вид. 2-е, доп. / Оксана Забужко. – К.: Факт, 2009. – 832 с.*

References:

1. *Lebedeva S. V. Dva podhoda k issledovaniyu leksicheskoy sinonimii / S. V. Lebedeva // Psiholingvisticheskie issledovaniya znacheniya slova i ponimaniya teksta : mezhvuz. temat. sb. nauch. trudov. – Tver: Tverskoy gos. un-t, 1999. – S. 68–73.*

2. *Zalevskaya A. A. Psiholingvisticheskie issledovaniya. Slovo. Tekst: Izbrannyye raboty / A. A. Zalevskaya. – M.: Gnozis, 2005. – 543 s.*

3. *Maslova Yu. P. Osoblyvosti rozvytku hendernykh linhvistychnykh doslidzhen v Ukraini y zakordonom / Yu. P. Maslova. // Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Filolohichna». – 2015. – Vypusk 57. – S. 100–105.*

4. *Filonenko S. O. Masova literatura v Ukraini: diskurs / gender / zhanr: monohrafiia / S. O. Filonenko. – Donetsk : LANDON–KhKhI, 2011. – 432 s.*

5. *Dolzhykova T. I. Svit zhinky u yii movi (pro linhvostylistyku suchasnoi feminnoi prozy) / T. I. Dolzhykova // Kultura slova. – 2011. – Vyp. 75. – S. 73–78.*

6. *Taranenko K. V. Katehoriia maskulinnosti ta feminnosti v antonimii ukrainskoi movy / K. V. Taranenko // Odeskyi linhvistychnyi visnyk. – 2016. – № 8. – S. 118–121.*

7. *Bichuia N. Shpaha Slavka Berkuty / N. Bichuia. – Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2010. – 176 s.*

8. *Kononenko Ye. Zrada. ZRADA made in Ukraine : [roman] / Ye. Kononenko. – Lviv: Kalvariia, 2002. – 160 s.*

9. *Slovnyk ukrainskoi movy [Elektronnyi resurs]. – 1977. – Rezhym dostupu do resursu: <http://sum.in.ua>.*

10. *Matios M. Chotyry pory zhyttia / M. Matios. – Lviv: Piramida, 2009. – 264 s.*

11. *Karpa I. Pitsa «Himalai» / Irena Karpa. – Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia», 2011. – 400 s.*

12. *Zabuzhko Oksana. Muzei pokynutykh sekretiv: roman. Vyd. 2-е, dop. / Oksana Zabuzhko. – K. : Fakt, 2009. – 832 s.*